

FRÁTER VERONIKA

Manfred Frank Én–Ki az ma? (Ich-Wer ist das heute?) című esszéjéről (1995)

Frank dolgozatának alcíme a következő: A szubjektum eltűnés és az önmegjelenítés/ önmaga színrevitele (Selbstinszenierung) között. Előbb a szubjektum, az önazonos jelenlét logosz általi gondolatát és történetét ismerteti röviden, majd e gondolat újkori megbomlását, eltűnését és e történet lezárulását, melyet a bizonytalanság, a keresés lezárhatatlansága követ. Az elméleti diskurzus és a gyakorlati (önmegvalósításra irányuló) technikák és terápiák sokféleségét veti fel és mutatja be – a dolgozat erejéig érvényes minimális konszenzusokra törekedve. Az önazonosság felbomlásának problematizálásától kezdve – a szubjektum rövidtörténetével szemben – következetesen a Selbst szót használja. A Selbst tárgyiasító megnevezés, ezzel a szubjektum–objektum dichotómia és feloldhatatlansága érvényesül.

Az alcímekben jelzett köztesség így nem arra utal, hogy Frank szerint a szubjektum visszanyerhetné státuszát. A dolgozat végén a Selbst (s maga a dolgozat is), mint egy színdarab jelenik meg az emberi komédia, ill. tragédia színpadán, mely még ezután is műsoron marad:

„Das Stück 'Selbst' wird allerdings wohl noch des öfteren
auf dem Spielplan der menschlichen Komödie (Tragödie?)
stehen.
Vorhang. Applaus. Aus.”

A 'Selbstinszenierung' szó az alcímekben az önmaga (az én, az önmagam, az önmagunk) színrevitelét, megrendezését jelenti, színházi értelemben – és nem visszanyert biztonságot, bizonyosságot. A műsoron maradó Önmaga az önmagáért felelős emberi lét (das selbstverantwortliche Menschsein) játékban maradását artikulálja, melyet a szubjektumra való kérdezés tesz lehetővé.

Frank csak kérdéseket tesz fel: kollektív és individuális identitásvesztésre vagyunk-e ítélve?; az egész önszínrevitel egy nagy semmit palástol el?; csak szimulakrum vagyunk?; és adós marad a válaszokkal, de dolgozatának tétje nemcsak egy illúziókkal leszámoló kórkép, illetve kórkép, egy szép összegzés a konszenzus érdekében, hanem a színház és a játék fenntartása.

A szubjektum történetét a jelenlét metafizikája, a logosz keretébe helyezi. Az ember először úgy fogalmazta meg magát, hogy elvonta az őt körülvevő tárgyi világból. A lét hérakleitoszi koncepcióját (tűz, állandó mozgás) lenyomta az (vele szemben ringben maradt) önmagával identikus lét parmenidészi felfogása. Bár az ön-jelenlét a reneszánsz idején kétségessé vált, Descartes éppen azt nem vonta kétségbe, hogy egy én van, amely kételkedik; Kantnál is az én gondolkodik, érzel és érez, de Kant belátja, hogy az önmaga nem bizonyítható, de nem is cáfolható. A szubjektum és az objektum egyre erősebb szétválása a valóság (valódi mag) és a látszat (saját eszménykép) különb-

ségét vonta maga után, a szubjektum egyre inkább szerepek eljátszására kényszerült, nehogy a társadalmi összhangon kívül találja magát.

Az új időkben a hagyományos szerepek felbomlása vákuumot alkot, az identitásában elbizonytalanodó ember folyamatosan keresi önmagát. Frank ezt N. Luhmann gondolatával magyarázza: az ismeretek vallásos, metafizikus-kozmikus eredetének mellőzése után az ember nem tudta rögtön megtenni a következő lépést, azaz nem tudott lemondani minden gondolat külső megalapozásáról, s a külső megalapozás funkcióját áthelyezte a tudatba. Ezért állítja Frank, hogy a jelenléttel, a logosszal való szakítás óta az Önmaga Selbst folytonos krízisben van. G. Steiner ugyanezt (negatív előjellel) Rimbaud szavaival jellemzi: „Az én – az valaki más!” felfüggesztődik a világ és a szó kontinuitása. Saussure megállapítása után, miszerint a nyelv különbségek rendszere, a diskurzus fókusza a szubjektumról a diskurzusra tevődik át; Foucault a strukturalizmusban a szubjektum eltűnését látja. A szubjektum kritikájának másik vonalán Nietzsche és Freud található, akik kérdésessé teszik a tudatot önmaga bizonyosságában.

Az elméleti diskurzus – Derrida, Foucault, Flusser, Baudrillard, Koslowski, Steiner, Habermas idevonatkozó nézeteinek ismertetése – behelyeződik a történetileg ábrázolt problematikába, a vákuuméba. Derrida és Foucault értelmezésének segítségével Frank saját álláspontját, tehát a kérdés-felvetést körvonalazza. A szubjektum halálának provokatív kijelentésére különbözőképpen válaszoló, egymással vitakozó nézetek egyike sem, összessége sem oldja fel a kérdést. Frank egymás nyelvére fordítja le e diskurzusokat, vázlatosan, érintőlegesen kommentál (szinte kivonatol), s ennek a terjedelmi fogalmi átláthatóságának köszönhető, hogy az olvasó olyan csárdának kezdi érezni az elméleti vitát, melyben több (furulyássá tompított) dudás is megfér. Itt említem meg, hogy úgy tűnik, Manfred Frank beszéde nem inventív, hanem mozaikdarabokból rakódik ki (vagyis Frank „furulyás”).

Derridától a „s'entendre-parler” rendszerét idézi. A szubjektumnak látszólag közvetlen összeköttetése van a gondolattal a beszédben, mintha a beszéd pillanatában beszélni, hallani és érteni ugyanaz a dolog lenne. A kimondott szó, mely önmagát megérti, a szellem visszatérése önmagához, az önmagára irányuló ész reflexiórendszerének tiszta kifejezése. A „s'entendre-parler” illúzió, mert a kimondott szó mindig materiális forma marad, az írott formához hasonlóan csak más formák különbségein keresztül működik. A hang és a hang tudata egy önaffekció fenoménje, mely a différence (elkülönböződés) és a jelölők homályosságának megélt elfojtása, redukciója.

A „s'entendre-parler” a világ ideájának, a jelenlétnek az eredetét teremti meg, s e gondolatot nagyszerűen támasztja alá Frank logosszal összekapcsolt, több oldalról megtámasztott szubjektumtörténete, s ez Frank minimál-konszenzusának egyik alapköve. A différence-ban Derrida arra irányuló kísérlete nyilvánul meg, hogy a fogalmi rendszert belülről, pereméről törje fel, Derrida nem állít fel új fogalmi bázist, hanem a meglévő fogalmak ellentmondásaira hívja fel a figyelmet, más státusba helyezi át őket. A différence ugyanis annak a fogalomnak az elgondolása, mely nem fogalom, nem valami, hanem egy előzetes grafikai nyom.

Foucault munkásságát Frank hajlamos úgy látni, mint állandó körözést, sürgölődést az Én (Önmaga – Selbst – magyarul ez önmagában visszaható lenne ebben a mondatban) feloldása és konstituálása körül. „Önmagából kioldódni”: „sich-von-sich-lösen”, önkritikus másképpen gondolás.

Foucault szubjektum-történetének törésvonala Kant nevével húzódik: az önpresentációt csak a modern korszak szubjektuma, Kant óta, feltételezi magáról. Velazques

festménye, a „Las Meninas”, nem jeleníti meg alanyát (a királyi párt), a reprezentáció szubjektumát. Ember és Önmaga a modern kor episzteméje, a transzcendentális szubjektum egyszerre reprezentáló és reprezentált: Kettős. Foucault megállapítja, hogy a szubjektivitás, az intim szféra kinyitása a hatalom produktuma, mely ezen keresztül jut el alattvalóig. Másrészt polémiát fedez fel e szubjektum-fogalom és az antikvitás görög „én-praktikái” között, ahol az aktív önuralom lehetővé teszi az individuum szabadságát.

Szerinte tehát nincs szuverén és konstitutív szubjektum-fogalom, amely a szubjektum univerzális formája lenne, de a szubjektum az alávetés praktikáin keresztül konstituálja magát, illetve autonómabb módon: a szabadulás és szabadság praktikáin keresztül.

Vilém Flusser elképzelése a szubjektum feloldásának technológiájáról a következő: miután az univerzumot irányító vezérfonalak elszakadtak, és az univerzum kvantumokban, az ítéletek információs bitekben gurulnak szét, az ember egy kibernetikus, technikailag irányított hálóba épül be. Az emberi szabadság ezután nem a világ saját szempont szerint való átférfálásában nyilvánul meg, mert ezt a gép jobban csinálja, hanem a gép számára a kívánt forma előírásában, a gép beprogramozásában, előállítás után pedig a gép leállításában. A társadalmat, mint gépek összességét kell programozni, nehogy a programok autonóm formában álljanak szemben az emberrel. A köznapi értelemben vett Én (Ich) csomópont a dialektikusan áramló információk hálójában, a társadalom pedig felsőbb agy (Übergehirn). Amennyiben az Én nincs beépítve egy dialektikus hálóba, annyiban el kell felejteni.

Baudrillard hasonlóképpen gondolkodik el a videó-technika segítségével. A „magamra rákapcsolódottnak lenni” (an sich Selbst angeschaltet zu sein) hálózati kapcsolatot jelent, mely egy agy, egy tárgy, egy diskurzus önmagára való rákapcsolódása révén jön létre. A „fraktális” szubjektum ebben a „videóstádium”-ban (vö. Lacan: tükör-stádium) talál magára.

A szubjektum feloldásával szemben álló felfogások egyike Habermasé, aki a diskurzus és a kommunikatív racionalitás nyelvileg teremtett interszubjektivitásában keresi a szubjektumot.

Koslowski ellentmond annak a konszenzusnak, hogy abszolút szubjektum-fogalom nincs, feltételezi az isteni ént (Pneuma). Az én feladata, hogy koncepcióinak megvalósítására képes legyen. Georg Steiner a problémák okát a világ és a szó közötti egyetértés felmondásából származtatja (a szemében negatív fordulat) és a „szubjektum halálá”-nak, illetve a dekonstrukciónak a provokációja azt mutatja, hogy ahol hiányzik „Isten arca”, ott hiányzik a transzcendentális együttérzés/megértés lehetősége.

Gondolni, érezni, biztosnak lenni magadban gyakorlatilag egészen egyszerű. Nem? – kérdi Frank – Lehet, hogy a szubjektum feloldása csak teoretikusan sikeres?

Az Én, az önmegvalósítás gyakorlata manapság kultusszá növi ki magát, mely kollektív örjögéssé alakul (Christopher Lasch): egészen az „Ego-társadalom” új etikájáig, mely az Én Önmagával szembeni kötelességeinek princípiumán nyugszik. Óriási figyelem irányul a testre: kozmetika, ruha, fitness, az ember a testén keresztül keres kijáratot önmagához (Flusser szerint ez a test játékeszközzé való degradálása). A filozófiai diskurzus és a mindennapi életgyakorlat a posztmodern két kultúrája (H.-G. Vester), melyek között átjáró-fogalom működik ugyan, de meddig lehet őket izolálni?

Frank rámutat, hogy az Önmaga keresésének erőfeszítései éppen a vákuumra hívják fel a figyelmet, ez a mozgás nem más, mint végtelen körökben való forgolódás

a vákuum körül. Az eredmény az önmenedzselés, a folytonos színrendezés. Már nem az Önmaga autenticitásáról van szó, hanem egy ilyen benyomás kialakításáról – az image-ápolás technikájában (E. Goffmann). A politikai kommunikáció ön-színrevivő művészetté, a színrendezés példaszerű területévé vált. A management, a reklámok látványosan növelik a vákuumot, a mindig új image-ok, eszményképek produkálásával. Mindig új fogódzókra, új szükségletekre való éhséget keltenek fel. A termékek a reklám-kommunikációban üzenetté válnak, melyek az Én számára önmagára-ismerést és öntudatot közölnek.

Az identifikáció kérdése nem azért nem válaszolható meg, mert ne lenne hozzá kínálat (reklám, politika, filozófia, humán tudományok). Frank szerint ez a „multi-phren” (a skizophren mintájára, Kenneth Gergen: különböző rész-identitások egy személyben) személyesség beteges dolog. Azonban nem feltétlenül tragikus. Az ön-színrevitel Manfred Frank számára egyaránt érvényes a mindennapi gyakorlatban és elméleti fogalomként, saját dolgozatát is annak nevezi: ironikus érték-kettősség vagy -bizonytalanság veszi körül.